

УДК 27:159.992.4(477)“19/20”

С.Д.Абрамович

Роль християнської релігії у національній самоідентифікації сучасної України

У статті розглянуто проблему співвідношення національного та християнського в сьгоднішньому українському суспільстві, підкреслено особливу роль християнства у справі консолідації різних етносів.

Ключові слова: *етнічна та політична нація, культура, християнство, Церква, революція.*

Хочу розпочати з “життєвого” факту. Якось я бачив біля входу до шинка вцент п’яного хлопця, який, хитаючись, вигукував сам до себе: “Я – українець! Я – українець!!” Неймовірне щастя бриніло в його голосі. Подумалося: такі патріотичне виховання наше не до лісу ходить – є наочний результат. Але потім почало думатися й по-іншому. Прекрасно народитися українцем, прекрасно – румуном, прекрасно гагаузом. Англісець та ефіоп, мабуть, з рівною мірою національної гідності почувуються англійцем та ефіопом. Люди – різні, різно-

кольорові навіть; деякі, скажімо, фіолетові, як баклажан. Але ж усі ми – брати й сестри.

“Радянська риторика!” – скаже хтось презирливо. “Вплив біблійної казочки про Єву!”, – скаже інший. Якби ж то. Точна наука генетика невідворотно показує, що всі ми – реально, фізично – діти однієї матері. І врахували це зовсім не європейські генетики, безпосередні духовні нащадки основоположника цієї науки католицького ченця Григора Менделя, а генетики японські, де про біблійну Єву або про радянський інтернаціоналізм мало хто думає. У московському журналі “*Наука и жизнь*” колись навіть було опубліковано гіпотетичну реконструкцію нашої спільної праматері, зроблену комп’ютером, – трохи брунаста, трохи вирячкувата, але людина як людина. Дуже подібне обличчя мала одна моя знайома. Отож, ми всі такі брати й сестри – не фігурально, не риторично, а фізично й буквально. Бачте, “біблійні міфи” варті на увагу.

Тож згадаємо ще один з них. Поривання будівників Вавилонської вежі, цього найдавнішого “штурму космосу” закінчуються розділом об’єднаного донедавна людства на окремі народи, кожен з яких говорить рідною мовою. Реальна історія людей цьому відповідає: здається, що колись єдина орда пра-людей заселила землю, тямніючи чи біліючи в залежності від кліматичних умов, розтікаючись на раси, народи та нації, мовні сім’ї, мови та діалекти. Та, треба думати, людство, об’єднане дитячим пориванням “схопити Бога за бороду” і “перебудувати світ”, якое не вписується у світ.

У спробах сконденсувати увесь потенціал світової науково-інженерної думки й переробити геть усе, включаючи генетику людини, немає нестачі. Ось з’явилися вже і клони живих істот, немінні, кволі, нежиттєздатні – але ентузіазм не вщухає. Окультна секта релігів проголосила, що вже клонувала й людину, але доказів як не було, так і немає. Й, видимо, бути не може, бо ж недаремно середньовічні богослови називали Бога Творцем, а диявола – просто Майстром, який конструє недолугі подоби Божого творіння, або ж “мавпою Бога”. Подібно, що саме роз’єднаність людства, розпорошеність його амбіційних ініціатив рятує від більших бід, аніж безупинна гризня дипломатів або навіть і війна. Бо при нинішньому стані моралі високочоліх прихильників інженерної утопії недовго стерти планету на порох, якщо з’єднати в один удар усі прагнення “виправити помилки Бога”, котрі особливо інтенсифікувалися в епоху Модерну, бунтівний дух якого й нині, в добу Пост-модернізму, далеко не видихався.

Людство, попри масованій пресинг доцентрових політичних тенденцій, що закорінені в античності (давньосхідні імперії, елінізація ойкумени Олександром Македонським, римське володарювання у світі), існує роз’єднаним на окремі нації, і розпад Західної Римської імперії у V ст. на молоді національні держави продемонстрував, що це єдиний історично вірний шлях. Юні Іспанія, Франція чи Британія, на тлі вчорашнього римського блиску, були темні та недолугі, та чи сьогодні в когось, окрім людей сектантського типу мислення,

повернуться язик ганити західноєвропейську цивілізацію як таку? Недаремно багато хто прагне потрапити туди хоча б туристом або, принаймні, гастербайгером. Але при цьому західне людство, попри нинішнє зняття кордонів у Європі та невідворотну глобалізацію, лишається національно диференційованим. При цьому національна самоідентифікація відбувалася невід’ємно від релігійної самоідентифікації, причому не в середньовічному аспекті “всі поляки – католики” або “всі українці – православні”, а в атмосфері активного й драматичного ускладнення духовного життя, перманентної кризи західного християнства, зростання кількості єретичних та реформаційних учень та формування вільнодумства. У цей ренесансний по своїй суті процес лише сьогодні входить – болісно й невпевнено – Україна, якій виклики історії вперто пропонували визнати власну “малість” та неспроможність мати власну державу. Чи не вперше в історії України на Майдані виступили єдиним загоном усі українські церкви, світський політикум та народна маса, яка переконливо набула права голосу, й усі вони, всупереч планам розколоти цю спільність, об’єдналися гаслом “Слава Україні!”. Ця ситуація потребує серйозного аналізу, оскільки проблема етнічного та релігійного занадто часто трактувалася на профанному рівні, в дусі архаїчної ідеї “українець має бути православним” (модифікація радянського часу: *атеїстом*). Та незаперечний факт, що нинішня Україна доволі чітко (попри місіонерські зусилля східної й західної церков) ділиться на “православну” та “греко-католицьку” спільноти, а до того ж ці спільноти щільно нашпиговані протестантськими деномінаціями та силою індиферентних і навіть атеїстично налаштованих людей, рідновірів та інших неопоган типу кришнаїтів тощо. Спроби деяких політиків вбити клин саме в ці традиційні тріщини зовсім не випадкові. Але український феномен у принципі не відрізняється від феномену, скажімо, німецького: цей край пережив низку жорстоких релігійних війн, лишаючись політично розпоросеним аж до Бісмарка.

Не можна сказати, що наші науковці у спробах витлумачити український феномен не спиралися на класичні й методологічно ґрунтовні дослідження. У нас знають і класичну працю Е.Геллнера “Нації і націоналізм” [5], широко цитуються “Священе та мирське” М.Еліаде [11], доволі популярна думка з С.Хантінгтона про те, що нинішні геополітичні силові лінії пролягають якраз по кордонах традиційних релігійних ареалів, і, отже, ментальність народу в глибинних свої основах визначена релігією предків [15] тощо. Ще на зорі незалежності було зроблено доволі впевнені спроби вийти за кордони тих стереотипів, що нав’язувалися радянською ідеологією (на зразок характерної книги С.А.Аругюнова “Народи і культури: развитие и взаимодействие” [1]. Зокрема було осмислено філософсько-антропологічний і релігійознавчий аспекти проблеми свободи совісті [2], відразу ж робилися спроби дослідження з нових позицій проблеми національного та міжнаціонального [6]. Реалії релігійних процесів в новій Україні було детально досліджено А.Колодним [12]. Діахронія питання добре висвітлена в дослідженні С.Ярмуся [17]. С.Здіоруком було

глибоко досліджено проблему етноконфесійності [9, 10]. Зроблено (переважно в політологічному ракурсі) дослідження ролі релігії в етнонаціональному розвитку [16]. Прокинулася цікавість до резонансу Берестейської унії [3]. Чимало важливого можна знайти у колективній монографії “Етнос і соціум” [8]. Особлива увага приділялася небезпеці поглиблення України “*Русским миром*” у форматі міфу про “*единую православную Русь*”; тут варто вказати на книги та статті І. Дзюби, зокрема на публікацію “Україна – Росія: протистояння чи діалог культур?” [7]. Робилися спроби окреслити перспективи даного процесу [4]. Проводилися солідні наукові конференції на тему “Релігія і сучасне українське суспільство”. Можна сказати, що і в наступні роки було написано й надруковано на цю тему багато, але матеріали ці не завжди рівнозначні.

Зокрема проблема співвідношення християнського та етнічно-національного первнів, вагомості християнського початку в нашій культурі в сьогоднішньому українському самовизначенні усе ж таки лишається не до кінця усвідомленою. З одного боку, лунають голоси про “Україну понад усе”, гасло “Україна для українців!”, що насторожує або й відлякує представників інших національностей. З другого боку, у пересічній свідомості часто фактично ототожнюються нація та церква: бути українцем – це те ж само, що бути християнином (донедавна, до того ж, виключно православним; сьогодні, здається, утверджується, нарешті, й думка про те, що українські католики та протестанти – теж добрі християни й загалом “наші люди”). Є й третій ракурс: українські неоязичники та вільнодумці теж щиро почуваються українцями (особливо ж перші), але християнства не сприймають, ігноруючи той незаперечний факт, що українська ментальність як така усе ж таки формувалася в лоні християнської свідомості, яка знімає напруженість між різними націями (“немає ані елліна, ані юдея”) протягом тисячі років.

Усе це не мало до останнього часу виходу на широку дискусію, суспільство задихалося в тенетах апофеозу пострадянського буття – в антидуховному режимі, який усе примірявся, як би ото усі церкви та угруповання, окрім однієї відомої конфесії, притиснути або заборонити. Це брутальне насильство було зметене революцією фактично миттєво. І не в останню чергу потужне пробудження українського люду відбулося через те, що в нас не висохли ще ті релігійні, найперше – християнські джерела (знову згадаймо наше священство різних конфесій на Майдані!), завдяки яким світ колись усвідомив, що людина народжена для свободи, а особистість людська є найвищою цінністю, що ми відповідаємо перед внутрішнім голосом і за себе, і за свого ближнього.

По суті, ми маємо справу з вибухом ренесансного процесу, який, принаймні у східній Україні, зо три сторіччя гальмувався монархічною тиранією, а потім неофеодальним авторитаризмом, цими “братерськими” дарами північного сусіда. Але ж в Україні ще з XIV ст. запанував плюралізм, породжений в річищі загальноєвропейської Реформації, і Україна, як частина Європи, усвідомила, разом з появою унії та протестантизму, і внутрішню неодно-

рідність християнства, й можливості вільнодумства і ще багато чого. І тут християнство знову, в другий раз, виступило тими дріжджами, що дали можливість збудити оновлення суспільства. Не слід втрачати з поля зору ту обставину, що ренесансне повернення до античності було не лише відродженням язичницької греко-римської спадщини, а й спробою відродити античні первні християнства, повернутися до його першоджерел. Це стало переламним моментом в духовній історії Європи, й подальша її переорієнтація на суто політичну сторону ситуації стала витоком не лише справді прогресивних запроваджень, а й спокусою реалізації численних утопій та величезних марних жертв. Однак саме боротьба за правду й свободу совісті проти насильства формувала з ренесансних часів ментальність Заходу. Сьогоднішнє секуляризоване західне суспільство, втративши пафос пошуку істини і тішачись постмодерністським релятивізмом, тримається цих основ радше за інерцією, вважаючи, що так завжди було, що це – речі загальнолюдські. Є навіть версія, сформульована у Бьйорнгоффера, що “Бог помер”, і бути християнином – це просто по-християнськи ставитися до людини. Але все не так просто. Невдавно британські вчені знайшли, здається, матеріальне, анатомо-фізіологічне вмістище совісті в мозкові людини. Проте не завжди та чи інша культура сприяє функціонуванню цього фізіологічного механізму: відомі спільноти, які дійсно уявлення не мали про совість; скажімо, античне суспільство цього поняття не знало [18]; перше усвідомлення її наявності – спроба Сократа прислухатися до свого “демона”, який радив йому ухилитися від поганого. Але увійшло це поняття в античну свідомість фактично завдяки Новому Завіту, де слово *совість* згадується зо два десятки разів. До того робили злочини не тому, що це бачило Всевидяче Око, а просто коли не бачили люди. Саме від “химери совісті” прагнув звільнити своїх послідовників Гітлер. Можна, звичайно, повернутися в язичницький світ, де комусь зручно і без совісті, й ми тому маємо силу страшних прикладів з нашого сьогодення. Але чомусь наше суспільство із розгнуданим насильством і безглуздо-безсмаковою розкішшю життя своїх недавніх очільників миритися не схотіло. Тому попри усі спокуси постмодерністського морального релятивізму не втрачає практичного сенсу думка, сформульована колись О.Менем: культура – це духовні сходинки, і не вниз, а догори [14].

Якщо повернутися до теми України, то вона від початку належить Європі, як географічно, так і культурно. Щоправда, корені української духовності сягають не лише європейських, а й азійських глибин (спорідненість з культурами іранців та індо-аріїв). Україна, як і все східне слов'янство, прилучилася до християнської спільноти пізніше, ніж інші народи (в основному через труднощі розвитку культури в суворому за кліматом північному ареалі). Але запровадження християнства сприяло зближенню Русі не тільки з Візантією, але й з іншими європейськими державами – Церква ще не була тоді роз'єднаною на Православну та Католицьку. Європейському статусу України завдала монгольська навала, яка спричинила утворення як окремої від Київської

Русі Московії, довго підлеглої монголам, що ґрунтовно вплинуло на характер її культури. А оскільки саме до цієї держави мусила приєднатися Україна після війн Богдана Хмельницького, то її історична доля значно ускладнилася. Візьмо для прикладу те насильницьке обмирщення культури від часів Петра I в імперському масштабі, яке обернулося антихристиянською пожежею у XX столітті. Звичайно, цим не вичерпуються наші відносини з Росією, але проблема подолання спадщини отого зухвалого богоборства, яке, мов пожежа, охопило й Росію, і пов'язану з нею Україну, є була і є спільною. Спадщина тих років ще ой як жива. Сьогодні біблійне смирення не в повазі, в культурі панують не релігія, а політика й позитивна, інженерно-самовпевнено налаштована наука. Пам'ять про "сталінський план переробки природи" не згасла, як не згасне пам'ять про Чорнобиль. Не загаслі й спогади про вимоги деяких не занадто обтяжених культурою радянських поводитирів різного рангу "говорить человеческим языком", про ґлорифікацію російського первня та преференції для тих, хто його репрезентував. Українцєви наполегливо прагнули прищепити комплекс меншовартості. Як реакція на це брутальне насильство, виникають гострі ґасла на зразок "Україна для українців!" Що ж, навіть позбавлений сентиментальності, наскрізь праґматичний Ленін визнавав, що оборона свого приниженого народу – річ закономірна. Та де ґрань, за якою оборона рідного народу переростає в агресію щодо інших народів, а націоналізм – у нацизм?

У Німеччині XIX ст., роз'єднаній політично і приниженої історією, народилася ідея шукати корені культури не в греко-римській чи біблійній спадщині, а в рідному фольклорі. Почалося з милих збірок народних казок братів Гримм, а розгорнулося у XX ст. у ґасло "Німеччина понад усе!" Німецький нацизм заповонив свідомість 90% німців, але проіснував лише 12 років: світова спільнота не змогла з ним змиритися. Нацистські вчені мобілізували весь інтелектуальний потенціал, аби довести вищість арійської раси й німецької нації. Зокрема як ознака вищості трактувалися біла шкіра, світлі волосся й очі. Але, за генетикою, це визначається просто близькістю до сніжної Півночі, де й ведмеді білі. Характерно, що у серед тих африканців, які твердять про вищість вже чорної раси ("неґритод") ознакою обранництва й життєвої сили є вже чорний колір. Псевдо-наукова думка виразно служить політичному облуканню.

Тому варто замислитися: що ж таке "український народ" – тільки громада, споріднена за "кров'ю"? Тоді, виходить, слід послухатися того знаменитого київського актора, що агітував по областях людей братися за сокири, бо забагато, мовляв, нині в Україні різних націй. Що ж, в Африці й сьогодні одні племена винищують інші, рахунок йде на сотні тисяч життів... Приґадується, чи не вперше таке вчинив біблійний Каїн, що вбив із заздрощів власного брата Авеля.

Історія свідчить, що людство формє різноманітні культури в залежності від природних умов існування того чи іншого народу, реліґійних, політичних та митецьких традицій, які склалися століттями, і всяке зіткнення різних за типами культури обов'язково веде до кризової ситуації і конфліктності. Так,

коли європейці почали колонізувати світ, вони зіткнулися не лише з “відсталими” народами, що жили у кам’яному віці, а й з високорозвиненими культурними системами, які були для них закриті й незрозумілі. Першою і примітивною реакцією на це розмаїття було зневажливе ставлення, яке часто набувало й присмаку расизму. Характерне гасло відомого англійського поета Кіплінга, який оспівував колонізацію британцями Індії: “Захід є Захід, Схід є Схід, їм ніколи не зійтись”. Проте з часом стало очевидно, що “залізного” кордону тут не існує – досить пригадати, як багато прихильників індійської культури в сьогоdnішньому західному світі. Однак характерно, що популярні концепції глобалізації не є дуже переконливими, бо різні національні співтовариства адаптують різні аспекти західної культури й видозмінюють їх у відповідності до свого менталітету [19].

Якщо раніше спостерігалася довготривала взаємоізолюваність культур або боротьба між ними за панування, то в сьогоdnішньому світі все міцніше утверджується ідея рівноправності культур: роблять свою справу освіта, телебачення, інтернет. Кожна з них сприймається як неповторний національний досвід окремого народу або своєрідне переживання ним загальнолюдських культурних парадигм. Сучасне суспільство – поліетнічне, як, скажімо, Америка, і ніде від цього не дінешся. Слід вчитися жити в злагоді. Гасла на зразок “Україна для українців” повисають у повітрі, бо територію України з доісторичних часів населяють найрізноманітніші народи – румуни, євреї, поляки тощо, які так само є автохтонами цієї землі.

Якщо лише кохатися у власних, ще й давніх здобутках, то чи не утвориться якась резервація? Індіанці Америки воліють мати такі резервації, але ритуали, які тут виконуються, вже ніхто не розуміє. Наш прекрасний орнамент колись виконував функцію письма: одна вишивка – в заміжньої, інша – у дівчини тощо. Перетворився орнамент на декоративну прикрасу лише в добу Відродження, коли стародавній сенс візерунку було втрачено. І сьогоdnі вишиванки – усього лише атрибут свята, а не утилітарна частина повсякденності.

Проте хоча аж ніяк не слід втрачати розуміння своїх корінних духовних архетипів, замикатися в їх колі не варто. Юрієві Дрогобичу ніколи б не стати ректором Болонського університету і вчителем Коперніка в Ягеллонському університеті, якби він вперто тримався визначених йому народженням у провінційній українській сім’ї рамок. Окрім того, бували, є й будуть мішані сім’ї, в лоні яких розцвітали і взаємозбагачувалися пліч-о-пліч різні культурні традиції. Також бували, є й будуть не-етнічні українці, які інколи важать для України більше, ніж етнічні. Святитель Петро Могила був етнічним молдованином; піднесений ним “український Аристотель” Іннокентій Гізель, архимандрит Києво-Печерської Лаври, – етнічним німцем. Марко Вовчок була етнічна росіянка, і мати Лесі Українки, письменниці Олена Пчілка, роздрано іменувала її “нахальною канапкою”. Що ж, заздрість – зла штука. Але і Марко Вовчок, і Леся Українка – поруч в ряду класиків українського слова, в той час, коли Олену Пчілку знають лише фахівці.

Проте це не означає, що слід прагнути до якоїсь там радянської за духом “безконфліктності”. Навіть між “братерськими” народами накопичилося чимало непорозумінь, пред’явлених і неперед’явлених рахунків, які давно слід радикально вирішувати. Варто згадати прекрасні слова одного з батьків української національної ідеї М. Драгоманова, який казав, що в Петербурзі він воліє бути “росіянином”, у Парижі – “французом”, але водночас вважає, що його рідний народ має повне право на розвиток власної мови та культури: “і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь”. Та поважати країну, в якій ти живеш, її багатостраждальний корінний етнос, її мову, її право бути собою – це не обирається за примхою. Це – моральний обов’язок.

І хоча слід, за прикладом цивілізованих країн, розуміти українців не лише як етнічне угруповання, а й як політичну націю, утворену з різних народів, що тут проживають, не можна й забути про те, що саме *християнізоване українство* є фактично тим магнітом, що консолідує свій народ та інші народи краю в їхній боротьба за соціальну справедливість і людську гідність. І саме завдяки цій консолідації навколо культурно багатого українського етнічного родоводу наша країна стала нині стала батьківщиною потужної духовної та політичної революції, якої не було в Європі від часів Реформації і яка піднесла ім’я українця на незвичний ще донедавна рівень. Лише вчора Ліна Костенко гірко дорікала своїм землякам, що вони фактично перетворилися на “опудало власних городів”, і ось...

Кидается в очі при цьому, що українців найперше єднає – міцніше ніж економіка, міцніше, ніж спільна політична дія, міцніше, ніж участь у спільних наукових проектах чи спільне навчання, – саме християнська релігія, котра з усією гостротою ставить питання про совість та відповідальність – хіба же не брак останніх у владних верствах і в цілому суспільстві, що руйнував і економіку, й політику країни, став основною, глибинною причиною революції? І симптоматично, що християнство, яке в Україні до нинішнього Майдану нагадувало фронт воєнних дій, відтак єднається у спільному пориванні. Симптоматично також приєднання до цієї духовної спільноти й “розпорошених” по нашій землі українських юдеїв, й давна укорінених у своєму ґрунті наших кримських мусульман – дається взнаки спільна основа релігійної культури. Це забезпечує *єднання на основі сумління*, тобто відчуття присутності Всевидючого Ока, спільне сповідання віри в Отця Справедливості. Совість поєднує міцніше, ніж страх або політичний розрахунок.

І нехай усе це є підставою для презирливих тверджень про “архаїчність” нинішнього українського суспільства – зате тут не так потужний руйнівний вплив постмодерністського відчуття тотальної крихкості та плинності усякої аксіології, властивого сьогоднішнім західним спільнотам, де активно культивується самогубна ліберально-мультикультуралістська установка, небезпеки якої не бачать сьгодні хіба що найбільш зарозумілі й самовпевнені “прогресисти”. Європа вже дуже “вдало” проігнорувала релігійний чинник культури, відмахнувшись від сакральних цінностей тих своїх нових громадян, які, за

заповідями своєї релігії, мислять землю, що на неї ступила їхня нога, даною їм для панування: наївна надія на автоматичне “розсмоктування” усіх отих “релігійних забобонів” у сучасному суспільстві споживання обертається на практиці великою кров’ю. Тому не варто ігнорувати усе багатство національного культурного досвіду, й – найперше – його християнської складової. Бо культура не тільки “вчиться у Природі”, як прихильник гімнастики у-шу, що наслідує рухи мавпи чи тигра, вона ще й прагне осягнення інтелігібельних обривів протилежного Природі Духу. А сьогоднішнє тріумфальне повернення Скомороха у всі сфери культури – релігійну, політико-юридичну, науково-освітню – важко визнати за “справедливе зрівняння” чинників національної спадщини та справжнє відродження етнічно-національних начал. Усе ж таки широко популярна сьогодні ідея М.Бахтіна про “карнавальність” як буцімто єдину основу народної культури хибує на недооцінку потужного церковного впливу. Не можна вважати, що народність полягає виключно в культивуванні язичницької спадщини, значно більш архаїчної, ніж вчення Христа.

Отож, ігнорування ревелюціоністської – найперше ж християнської – релігії як основи даної національної культури призводить фактично до деструкції цієї культури та усіляких тяжких і руйнівних деформацій у міжнаціональних відносинах. Релігія в сучасній ліберальній свідомості – це просто знаряддя цинічної маніпуляції “відсталими” верствами суспільства. Та хоча перетворити релігію на знаряддя політики можна, це все одно, як мікроскопом позабити цвяхи: після цього мікроскоп можна використовувати вже виключно лише як молоток. На жаль, небезпечність та, по суті, антикультурність отакого виведення релігії за поле екзистенціального самовизначення індивіда, перетворення її на інструмент політичної маніпуляції, у нас не часто усвідомлюються та зовсім мало досліджуються. І ця проблема, звичайно ж, потребує нових наукових розвідок, більш масштабних, ніж ця стаття.

Список використаних джерел і літератури

1. Арутюнов, С. А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие / Сергей Александрович Арутюнов. – М.: Наука, 1989. – 246 с. – (Всемирное десятилетие развития культуры).
2. Бабій, М. Ю. Свобода совісті: філософсько-антропологічне і релігієзнавче осмислення / М. Ю. Бабій. – К.: Вища школа, 1994. – 84 с.
3. Берестейська унія (1596–1996). Статті й матеріали / Редкол.: М. Гайковський та ін. – Л.: Логос, 1996. – 276 с.
4. Гаврилишин, Б. До ефективних суспільств: Дороговакази в майбутнє / Богдан Дмитрович Гаврилишин. – К.: Пульсари, 2009. – 248 с.
5. Геллнер, Э. Нации и национализм: [пер. с англ. Т. В. Бердниковой, М. К. Тюнькиной] / Э. Геллнер. – М.: Прогресс, 1991. – 320 с.
6. Горбач, Н. Я. Культура міжнаціонального спілкування / Н. Я. Горбач. – Львів: Каменяр, 1990. – 95 с.
7. Дзюба, І. Україна – Росія: протистояння чи діалог культур? / Іван Дзюба / Україна – Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин. – К.: Стило, 2001.

– С. 265-333.

8. Етнос і соціум. – К.: Наукова думка, 1993. – 172 с.

9. Здіорук, С. І. Етноконфесійна спільнота (група) / Сергій Іванович Здіорук // Релігієзнавчий словник / За ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – С. 110–111.

10. Здіорук, С. І. Етноконфесійна ситуація в Україні та міжцерковні конфлікти / Сергій Іванович Здіорук. – К.: НІСД, 1993. – 60 с.

11. Еліаде, М. (Элиаде М.) Священное и мирское: [пер. с фр., предисл. и коммент. Н.К. Габровского] / Мирча Элиаде. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 144 с.

12. Колодний, А. М. Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки, прогнози (тематична збірка статей і тез) / Анатолій Миколайович Колодний. – К.: Національна Академія Наук України, 2009. – 450 с.

13. Конфесіологія релігії: Колект. монографія / За ред. А. Колодного і Л. Филипович. – К., 2009. – 240 с.

14. Мень, А. Культура и духовное восхождение / Александр Мень. – М.: Искусство, 1992. – 495 с.

15. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций? / Самюэль Хантингтон // Полис. – 1994. – № 1. – С. 33-48.

16. Шуба, О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз) / О. В. Шуба. – К.: Криниця, 1999. – 324 с.

17. Ярмусь, С. Досвід віри українця. Вибрані твори / Степан Ярмусь. Упоряд. і автор аналіт. післяслова Анатолій Колодний. – К.: Світ знань, 2007. – 488 с.

18. Ярхо, В. Н. Была ли у древних греков совесть? / Виктор Ноевич Ярхо // Античность и современность. – М.: Изд-во АН СССР, 1972. – С. 251-263.

19. Spybey, T. Modernity and globalization in the structuring of civil society / T. Spybey // Международный семинар “Динамизм социальных процессов в постсоветском обществе”. – Луганск; Цюрих; Женева: [Вид-во Луганського ун-ту], 2001. – С. 105-120.

Semen Abramovich

Role of christian religion in the nationals self-identification of modern Ukraine

The article considers the problem of correlation between a Nation and Christianity in today's Ukrainian society and focuses special role of Christianity in consolidation of the different ethnic groups.

Keywords: ethnic and political nation, culture, Christianity, Church, Revolution.

С.Д.Абрамович

Роль христианской религии в национальной самоидентификации современной Украины

В статье рассмотрена проблема соотношения национального и христианского в сегодняшнем украинском обществе, подчеркнута особая роль христианства в деле консолидации различных этносов.

Ключевые слова: этническая и политическая нация, культура, христианство, церковь, революция.